

Article

L'Espanya desertificada

Agost 2022

Apunts sobre l'exposició de l'Espanya rural a la despoblació i al canvi climàtic

Sergio Villamayor-Tomas, Institut de Ciència i Tecnologia Ambientals (ICTA-UAB); Esteve Corbera Elizalde, ICTA-UAB, Institució Catalana de Recerca i Estudis Avançats (ICREA); Cara Maeztu i Gerard Pocull, ICTA-UAB

Projecte seleccionat en la Convocatòria de Recerca Social 2019 (LCF/PR/SR19/52540011)

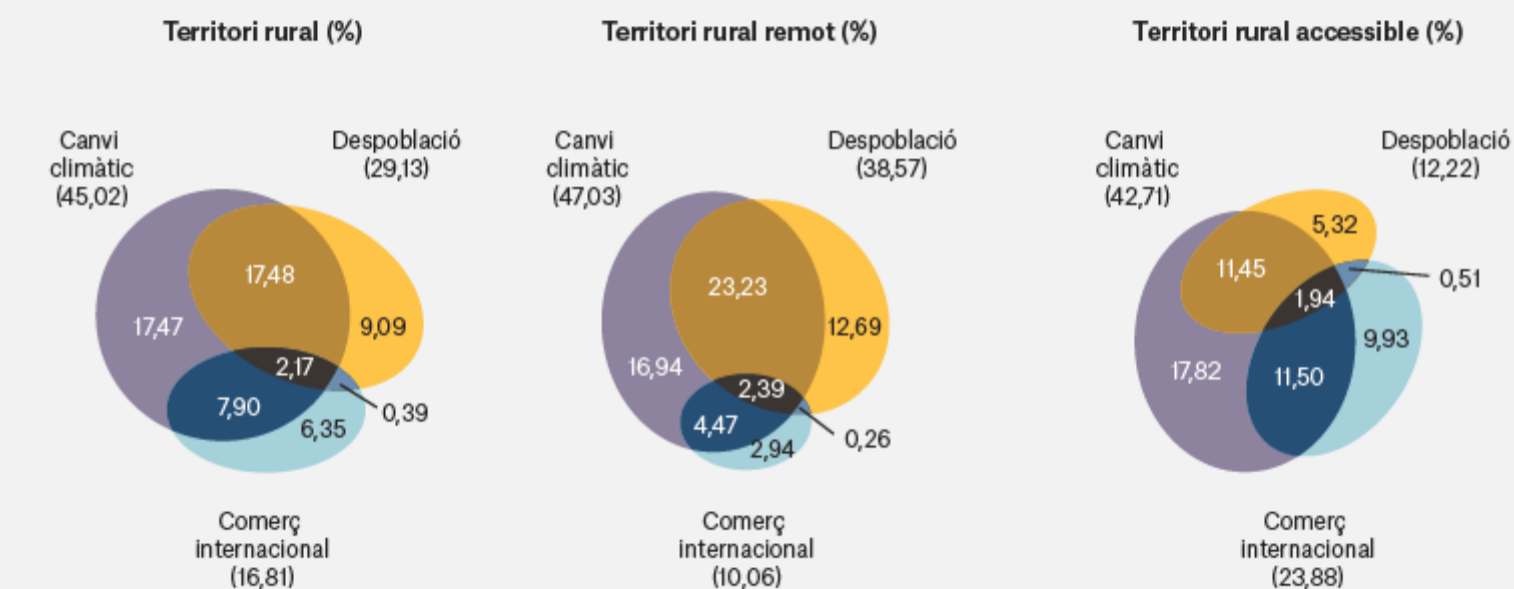
Les zones rurals d'Espanya estan experimentant transformacions ambientals i socials sense precedents, amb la despoblació i el canvi climàtic com a protagonistes més destacats. Un 17,5% del territori rural està exposat simultàniament a altes taxes de despoblació i d'aridesa. La literatura i els experts apunten a diversos factors de mitigació de la despoblació, com ara el desenvolupament de l'agroindústria i de les energies renovables, el turisme rural i ambiental, la immigració, la disponibilitat d'habitatge, l'oferta cultural i d'entreteniment, i la connectivitat amb les zones urbanes. No obstant això, alguns d'aquests últims poden ocasionar efectes no desitjats, tant de tipus social com ambiental. Així, per exemple, el desenvolupament agroindustrial comporta la concentració d'explotacions i de serveis agrícoles, fet que dificulta que els agricultors joves i els immigrants tinguin accés a la terra. D'una manera similar, la intensificació agropecuària pot contribuir a l'erosió dels sòls, a la sobreexplotació i a la contaminació dels recursos hídrics, la qual cosa es tradueix en un augment del risc d'aridesa i en una disminució de la resiliència del territori al canvi climàtic.

Punts clau

- 1 Un 29% del territori rural espanyol està exposat a altes taxes de despoblació, un 45% a problemes d'aridesa (i. e. canvi climàtic) i un 17,5% a tots dos fenòmens alhora.
- 2 Aquest 17,5% es redueix a un 11,5% en les zones rurals accessibles (amb una baixa densitat poblacional i uns usos de la terra majoritàriament agrícoles, però connectades amb centres urbans) i augmenta a un 23,3% en les zones rurals remotes (amb una baixa densitat poblacional, uns usos de la terra agrícoles i desconnectades de centres urbans).
- 3 Hi ha factors de mitigació de la despoblació –com ara la intensificació agrícola– que poden ser contraproductius des del punt de vista de la lluita contra el canvi climàtic.

Més de la meitat del territori rural que està exposat a altes taxes de despoblació també presenta un risc elevat d'aridesa i, per tant, està exposat al canvi climàtic

Territori rural espanyol exposat al canvi climàtic (mesurat mitjançant la taxa d'aridesa, en lila), a la despoblació (mesurat mitjançant la taxa de despoblació, en groc) i al comerç internacional en el sector agropecuari (mesurat a través de la taxa de dependència de les exportacions agropecuàries, en blau)

Font: elaboració pròpia a partir de dades d'AdapteCCa [<https://escenarios.adaptecca.es>], de l'Institut Nacional de Estadística [<https://www.ine.es>] i de l'Institut de Comerç Exterior [<https://www.icex.es/icex/es/index.html>]. Per a detalls sobre càlculs, vegeu Pocull, 2020.

L'Observatori Social de la Fundació "la Caixa".

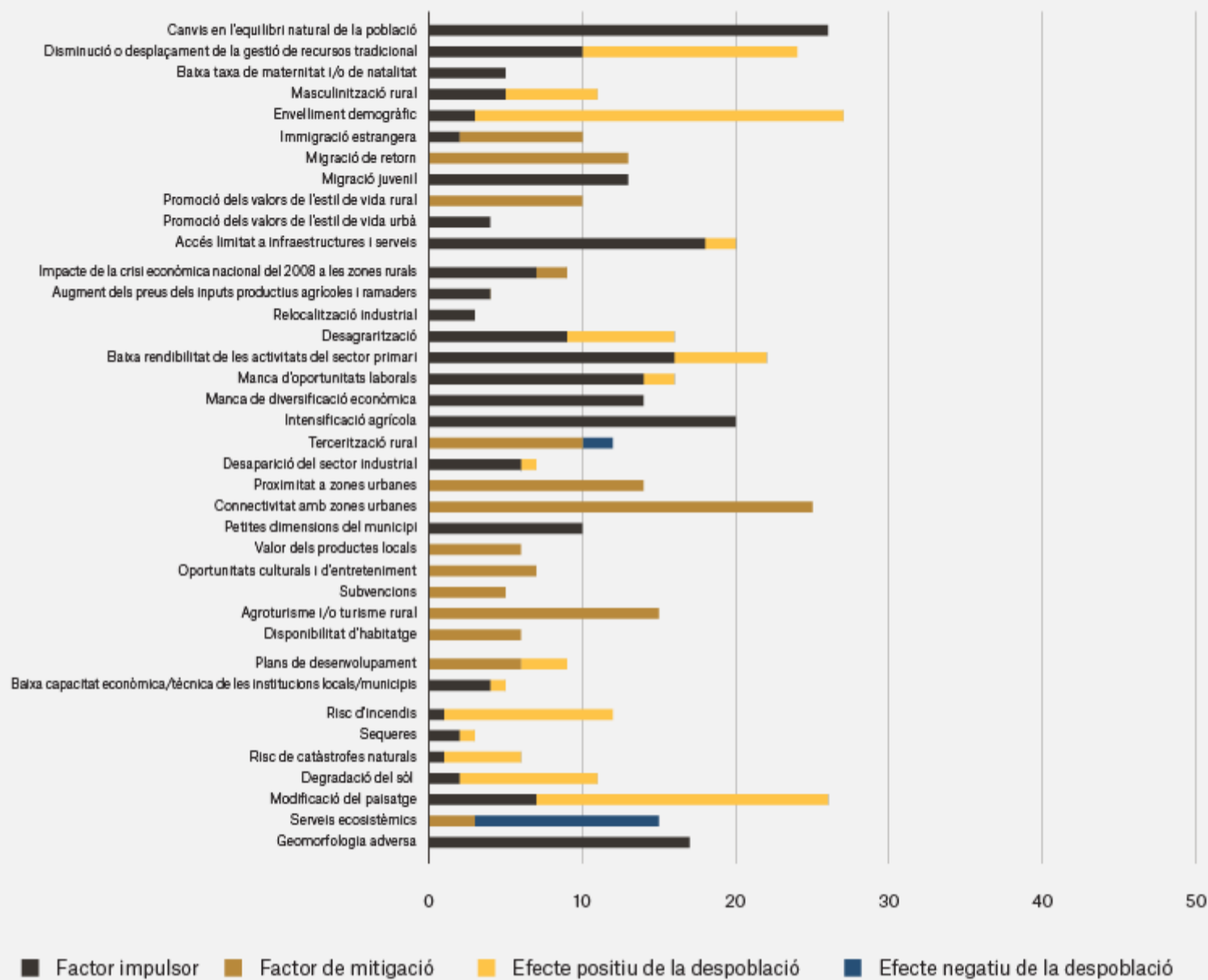
La despoblació creixent i el canvi climàtic cada vegada reben més atenció per part dels mitjans informatius. Aquest article recull algunes apreciacions comunes entre els experts en desenvolupament rural sobre despoblació i ruralitat, així com alguns aspectes potser menys obvis relacionats amb la interacció entre despoblació i canvi climàtic.

I. Ruralitats diferents, amb múltiples factors que agreugen la despoblació

Una valoració comuna entre aquests experts és que a Espanya hi ha ruralitats diferents. La realitat de *l'Espanya buidada* de Castella i Lleó, la Manxa i Aragó és molt diferent de la de les agrociutats d'Andalusia i Extremadura. La despoblació és un problema particularment apressant en les primeres, mentre que l'atur ho és a les segones. A més a més, els experts ens adverteixen que la mobilitat quotidiana al món rural és molt més àmplia del que es creu, raó per la qual és difícil establir una unitat geogràfica d'anàlisi. Cada vegada és més freqüent que la gent visqui en un municipi, treballi en un altre i accedeixi a serveis bàsics d'educació i salut en un tercer, i tot això en un radi de vint-i-cinc quilòmetres (o més) a la rodona. Tal com asseguren els experts, les *unitats funcionals* al món rural han excedit els municipis i en l'actualitat es troben en procés de redefinició.

Una altra apreciació comuna és la diversitat de factors que agreugen la despoblació. El gràfic 1 mostra factors de despoblació recurrents a la literatura. Alguns d'aquests factors –com ara la migració juvenil, la baixa natalitat, la relocalització industrial o la manca de diversificació econòmica– són força coneguts. D'altres, com ara les condicions de mercat desfavorables per als productors agrícoles, o l'hegemonia dels valors i estils de vida urbans, potser ho són menys, però, tanmateix, també són importants. Molts factors es reforcen mútuament, fet que agreuja el problema de la despoblació. Així, per exemple, la migració juvenil afecta d'una manera negativa les taxes de natalitat, cosa que al seu torn dificulta que arrelin iniciatives de diversificació econòmica i innovació social.

Gràfic 1. Impactes i factors de la despoblació

Font: elaboració pròpia a partir d'una revisió sistemàtica de la literatura (Maeztu, 2020).

L'Observatori Social de la Fundació "la Caixa".

2. Factors que, si bé mitiguen la despoblació, generen altres problemes

D'altra banda, els estudis sobre despoblació també apunten a factors –sovint anomenats de *mitigació*– que contribueixen a pal·liar o a revertir la despoblació. Seria el cas, per exemple, de l'agroindústria i de les energies renovables (com ara la solar i l'eòlica), del turisme rural i ambiental, de la immigració, de la disponibilitat d'habitatge, de l'oferta cultural i d'entreteniment, de la promoció de l'estil de vida rural, i de la connectivitat amb les zones urbanes. Sobre tot això, però, els experts també matisen. La industrialització, la mecanització i la concentració de les explotacions i els serveis agrícoles en mans de grans empreses (l'anomenada *uberització del camp*) es presenten com una solució a la manca de relleu generacional, però també esdevenen part del problema en dificultar que els agricultors joves i els immigrants tinguin accés als mitjans de producció. A més a més, aquesta concentració se sol produir en les zones que tenen les millors terres, fet que agreuja l'abandonament de les explotacions menys productives i més vulnerables a la degradació del sòl.

De la mateixa manera, el desenvolupament industrial pot generar molts llocs de treball, però no implica necessàriament que fixi població (seria el cas, per exemple, dels *horts solars* o dels molins de vent) i el seu impacte en el medi ambient pot ser molt significatiu (com ha passat amb el boom de la indústria càrnia a Catalunya i Aragó i els riscos de contaminació de l'aigua per purins que ha comportat). El turisme rural, per la seva banda, es va concebre com un suport a les activitats agropecuàries. Escalar el turisme i generar llocs de treball relativament estables a les zones rurals és possible i desitjable, sempre que es garanteixi que els beneficis els capitalitzen actors locals, que s'evita la gentrificació de l'habitatge i que es té en compte la *capacitat de càrrega* dels ecosistemes.

3. Despoblació, canvi climàtic i ruralitat: una combinació no explorada

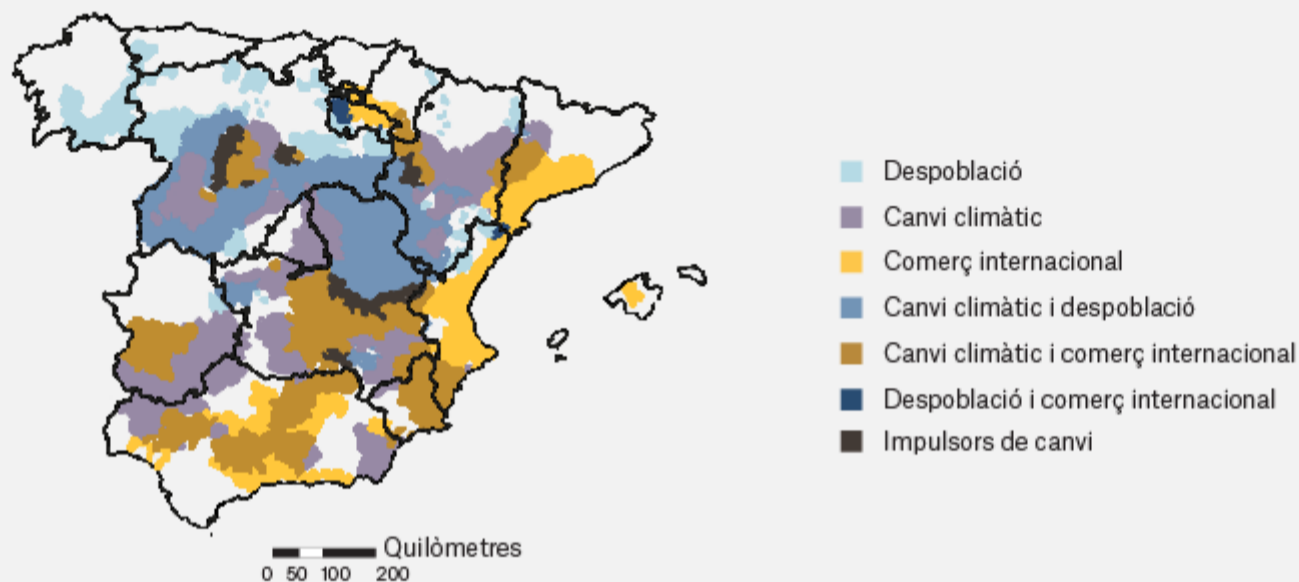
Un apunt interessant amb relació a tot això és la distinció que fan alguns experts entre *població i territori* i la dificultat de promocionar totes dues coses. Es pot fixar població a costa del territori, com en el cas de les macrogranges de porcs; es pot «ocupar» el territori a costa de fixar població, com en el cas de les energies renovables, i també es pot «uberitzar» l'activitat agrícola a costa d'alienar la població del territori.

A Espanya, l'estudi de la relació entre despoblació i desenvolupament rural té més història que el de la relació entre canvi climàtic i desenvolupament rural. Potser per això, el canvi climàtic no figura com a tema central en la literatura sobre desenvolupament rural. I potser per això, també, són pocs els experts en desenvolupament rural que reconeixen l'existència de connexions clares entre canvi climàtic, despoblació i desenvolupament rural. Tanmateix, aquestes connexions són una realitat. La literatura sobre els impactes del canvi climàtic al territori ha apuntat clarament a l'avanç manifest de la desertificació al nostre país i a la seva relació amb la intensificació de l'agricultura, i també amb el seu abandonament. D'una manera semblant, el risc d'inundacions en zones costaneres i el seu impacte en el desenvolupament turístic i en la fixació de població cada vegada són més patents.

4. Distribució sobre el territori de la despoblació i el canvi climàtic

Un primer pas per comprendre la coocurrència de la despoblació i el canvi climàtic consisteix a visualitzar-ne la distribució sobre el territori. En els últims mesos han sorgit algunes anàlisis espacials de la prevalença de la despoblació a Espanya que permeten identificar zones més i menys afectades. A Espanya, la superposició d'aquests mapes amb mapes d'exposició al canvi climàtic (mesurat, per exemple, mitjançant el risc d'aridesa) permet identificar regions en què es produeix una *exposició doble*: es calcula que un 29% del territori rural està exposat a altes taxes de despoblació, un 45% al canvi climàtic, i un 17,5% a tots dos fenòmens alhora (vegeu el gràfic 2).

Gràfic 2. **El territori rural exposat tant al canvi climàtic com a la despoblació es concentra en el sud de Castella i Lleó i d'Aragó i en la pràctica totalitat de Castella-la Manxa**
Distribució de l'exposició a diferents impulsors de canvi al territori espanyol (a dalt) i de categories de ruralitat (a baix)

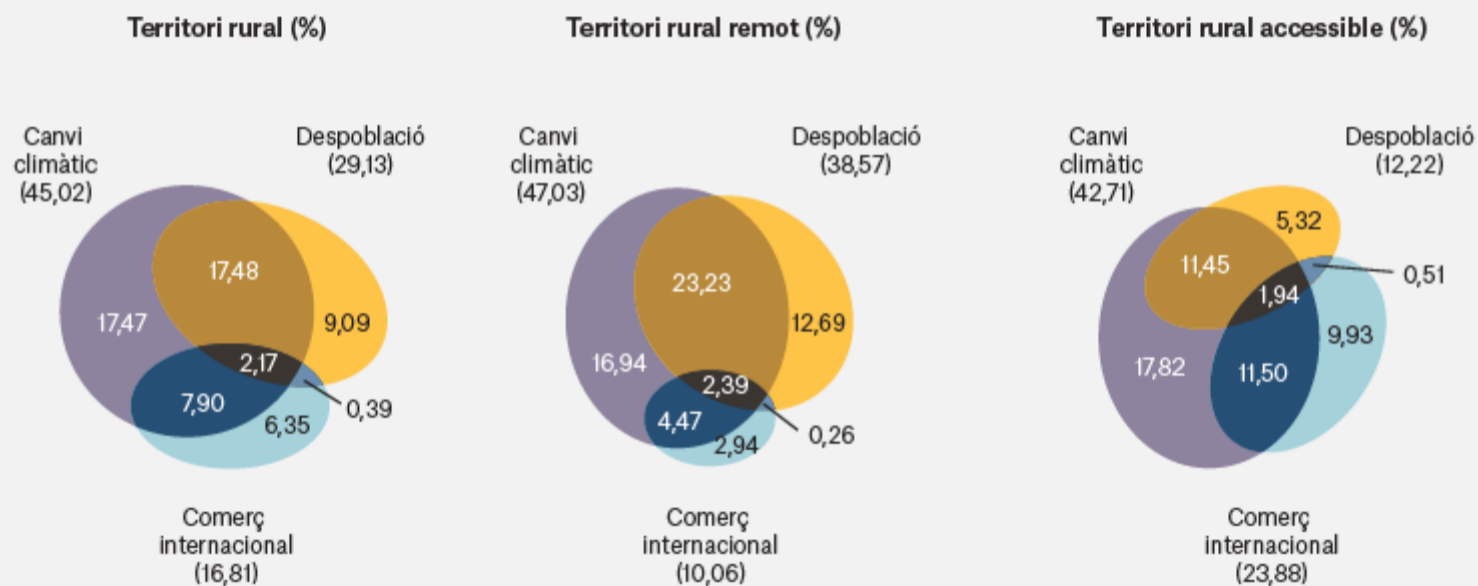
Font: gràfic esqu., elaboració pròpia; gràfic dreta., Reig *et al.*, 2016.

L'Observatori Social de la Fundació "la Caixa".

Cal matisar aquests resultats, atès que s'han calculat d'acord amb unes variables molt específiques (l'aridesa, en el cas del canvi climàtic, i la taxa de despoblació, en el de la despoblació) i l'existència de diferents tipus de ruralitat, segons s'ha esmentat abans. En aquesta anàlisi es defineix rural en funció de la densitat de població, de l'ús del sòl i de la connectivitat amb pols urbans, i es distingeix entre *ruralitat remota, intermèdia i accessible* (basat en Reig *et al.*, 2016). Segons il·lustra el gràfic 3, es calcula que el territori exposat simultàniament al canvi climàtic i a la despoblació disminuiria del 17,5% abans esmentat a l'11,5% a les zones rurals accessibles (poc densament poblades i amb uns usos majoritàriament agrícoles, però connectades), i augmentaria al 23,3% a les zones rurals remotes (poc densament poblades, amb uns usos predominantment agrícoles i poc connectades).

Gràfic 3. Més de la meitat del territori rural que està exposat a altes taxes de despoblació també presenta un risc elevat d'aridesa i, per tant, està exposat al canvi climàtic

Territori rural espanyol exposat al canvi climàtic (mesurat mitjançant la taxa d'aridesa, en lila), a la despoblació (mesurat mitjançant la taxa de despoblació, en groc) i al comerç internacional en el sector agropecuari (mesurat a través de la taxa de dependència de les exportacions agropecuàries, en blau)

Font: elaboració pròpia a partir de dades d'AdapteCCa [<https://escenarios.adaptecca.es>], de l'Institut Nacional de Estadística [<https://www.ine.es>] i de l'Institut de Comerç Exterior [<https://www.icex.es/icex/es/index.html>]. Per a detalls sobre càlculs, vegeu Pocull, 2020.

L'Observatori Social de la Fundació "la Caixa".

5. Conclusions

Per poder fer front als problemes de despoblació que pateix l'Espanya rural cal que mirem més enllà dels «sospitosos habituals» i comencem a comprendre millor la seva interacció amb el canvi climàtic. Segons hem mostrat, gran part del territori rural espanyol està exposat simultàniament a problemes de despoblació i d'aridesa. Aquests dos problemes no solament coexisteixen, sinó que, a més a més, interactuen. L'abandonament de les activitats agropecuàries extensives i forestals augmenta la sensibilitat del territori als impactes del canvi climàtic; deixar desateses les pastures i els boscos contribueix a l'erosió dels sòls i n'augmenta la vulnerabilitat a la desertificació, a l'homogeneïtzació del paisatge i als incendis. D'una manera semblant, no totes les solucions de desenvolupament rural són necessàriament desitjables des d'un punt de vista ambiental. La intensificació agropecuària (com ara les macrogranges de porcs), per exemple, pot contribuir al desenvolupament econòmic, però també fa augmentar el risc de sobreexplotació i de contaminació dels recursos hídrics, fet que es tradueix en una disminució de la resiliència del territori i de la seva població a períodes de sequera.

L'estudi de les dinàmiques de despoblació i dels impactes del canvi climàtic és complex. La bona notícia és que cada vegada hi ha més conscienciació sobre la necessitat d'estudiar aquests processos d'una manera conjunta.

6. Referències

MAEZTU REDÍN, C. (2020): *Analysis of recent trends in Spanish rural depopulation*, Universitat Autònoma de Barcelona. Extraído de <https://ddd.uab.cat/record/258731>.

MARTÍNEZ, E. R., F. J. GISBERT, i I. C. MARTÍ (2016): *Delimitación de áreas rurales y urbanas a nivel local: demografía, coberturas del suelo y accesibilidad*, Fundación BBVA.

O'BRIEN, K., *et al.* (2004): «Mapping vulnerability to multiple stressors: climate change and globalization in India», *Global Environmental Change*, 14(4), 303-313.

POCULL BELLÉS, G. (2020): *Mapping multiple-stressors of rural areas in Spain: identifying new geographical spots of vulnerability attention*, Universitat Autònoma de Barcelona. Extraído de <https://ddd.uab.cat/record/258809>.